

УДК 631.162:657.1.001

*О.М. КОСТЕНКО, кандидат економічних наук, асистент кафедри
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Аналітичний моніторинг у забезпеченні функціонування інформаційно-аналітичної системи управління діяльністю підприємств

Постановка проблеми. В ринкових умовах, що динамічно розвиваються, першочергового значення набуває систематичне спостереження за господарськими процесами організаційного формування. Саме тому нагального вирішення потребують питання, пов'язані зі створенням такої системи моніторингу, яка здатна відстежувати виникнення та оперативно усувати негативні тенденції у виробничо-фінансовій діяльності підприємства, сприяти підвищенню ефективності використання його внутрішніх резервів, зокрема, конкурентного потенціалу, допомагаючи тим самим менеджменту забезпечити досягнення збалансованого економічного зростання в довгостроковому періоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам моніторингу як діагностичного процесу присвячено роботи таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як М.А. Болюх [3], В.З. Бурчевський [3], В.К. Галіцин [1], М.І. Горбаток [3], О.В. Грищенко [2], М.Д. Корінько [4], В.К. Савчук [6], М.Г. Чумаченко [3], С.В. Чупров [7] та інших учених. Однак потребують розвитку гносеологічні й прогностичні аспекти функціонального призначення та організації процедур, що в комплексі з діагностичним інструментарієм становлять методологічну основу аналітичного моніторингу, і ролі останнього у забезпеченні функціонування інформаційно-аналітичної системи як імперативу прийняття якісних управлінських рішень.

Мета статті – дослідити теоретико-методичні засади обґрунтування аналітичного моніторингу як організаційно-економічного механізму забезпечення функціонування інформаційно-аналітичної системи управління діяльністю підприємств.

Виклад основних результатів дослідження. Цілеспрямоване застосування системного підходу до аналітичного моніторингу сталого розвитку суб'єкта господарювання визначає необхідність дослідження його у наступний спосіб: 1) як відповідних елементів на різних рівнях (мікрорівень та макрорівень); 2) за сферами здійснюваної діяльності (виробнича й невиробнича); 3) у розрізі основних типів (економічна, соціальна, екологічна), видів (постачальницько-заготівельна, виробничо-технологічна, маркетингово-збутова) діяльності, а також замкненого циклу функцій зазначеного організаційного формування (управління, фінанси, логістика, виробництво, облік, аудит, маркетинг, аналіз тощо).

Разом із тим для об'єктивної оцінки часто в спеціальній літературі рекомендується розглядати підприємство і як систему організаційно-економічного механізму. Крім того, у процесі деталізації об'єктів досліджень виділяються також господарський, ринковий, організаційно-економічний, фінансовий, обліково-аналітичний та інші види механізму на різних рівнях.

Але практично відсутні завершені висновки щодо поняття «механізм», тобто мало описані відмінності між механізмом, системою, комплексом, сукупністю й іншими

термінами. Особливо часто механізм помилково ототожнюють із системою.

Згідно з тлумачним словником [8, с. 370, 540] «система» може характеризуватися як: 1) правильне, планомірне розташування, взаємний зв'язок частин чого-небудь; порядок; 2) принципи, покладені в основу певного вчення; 3) форма, спосіб побудови, організації суспільного устрою; 4) класифікація; 5) сукупність гірських порід. А «механізм» означає: пристрій, що передає або перетворює рух тіл; внутрішня будова, система чогось, устрій; послідовність перебігу, причини, наслідки, внутрішня сутність і т. п., якогось явища.

Якщо заглянути в словник синонімів [5, с. 189, 350], то близькими за значенням до «системи» можуть бути: порядок; план; режим; класифікація; устрій; лад; формація; розпорядок; структура, будова; метода; комплекс, вузол; марка, тип, конструкція, модель; мережа; стандарти. Що стосується «механізму», то застосовують наступні синоніми: прилад, пристрій, машина; система, устрій; механіка; процес; перебіг.

Проведений аналіз зазначених понять у тлумачному та синонімічному аспектах показує, що механізм можна характеризувати як систему. А от вважати систему механізмом повною мірою буде некоректно. Термін система об'ємніший, ширший і змістовніший за механізм. Але вони взаємозв'язані, невіддільні один від одного.

Головними особливостями, які, на нашу думку, відтіняють ці поняття, можуть бути такі характеристики процесів, як статика й динаміка. Система окреслюється статикою, а механізм – динамікою. Система – це будова загального, структура, співвідношення, елементи, які підпорядковані певній функції. Щоб цієї функції досягти, тобто щоб відбувся рух системи (або перетворення усередині неї), розробляються відповідні механізми. Іншими словами, коли є динаміка, перетворення чогось у систему (або в систему), з'являються механізми. Тобто механізм – це складова, яка передбачає забезпечення динамічних змін системи шляхом перетворення її елементів.

Але необхідно наголосити на тому, що хоча поняття механізм у науковій економіч-

ній літературі визначене недостатньо чітко, водночас його використання при дослідженні та проектуванні економічних явищ і господарських результатів у багатьох випадках є корисною та зручною формою абстракції, яка уможливорює одержувати обґрунтовані узагальнення й розробляти ефективні рішення з розв'язання проблем і господарських ситуацій у діяльності підприємств.

Демонстрація практикою нагальної необхідності формального моделювання трансформаційних перетворень інформації в економічних процесах, системах та в межах визначених ними завдань вимагає агрегування інформаційних даних кожного індивідуального суб'єкта діяльності для прийняття важених рішень менеджментом. За умови сумісності стимулів системи управління із зовнішньою кон'юнктурою, такий підхід встановлює основні напрями подальшого дослідження механізму в рамках дискусії про основні його види, зокрема, економічного й організаційно-економічного на мікрорівні в межах внутрішнього середовища підприємства.

Під економічним механізмом слід розуміти сукупність методів і засобів впливу на економічні процеси та їх регулювання.

Отже, організаційно-економічний механізм – це сукупність зв'язків між складовими системи, форм регулювання й чинників здійснення процесу, а також засобів впливу на них. Категорія організаційно-економічного механізму охоплює мету, критерії оцінки і методи досягнення цілей, фактори середовища системи й т. д. [4, с. 229–236].

Аналітичний моніторинг як інструмент у понятійно-категорійному аспекті цілком правомірно можна вважати складовою частиною організаційно-економічного механізму забезпечення функціонування інформаційно-аналітичної системи управління діяльністю підприємств. Обґрунтуємо це твердження, додатково розкривши зміст аналітичного моніторингу як процесу комплексної оцінки діяльності підприємства.

Поняття «моніторинг» (від англ. monitoring) означає комплекс наукових, технічних, технологічних, організаційних та інших засобів, які забезпечують спеціально організоване, систематичне спостереження

за станом і тенденціями розвитку об'єктів, процесів та явищ із метою їх контролю, оцінки (виявлення відповідності бажаному результату чи вихідному становищу) або прогнозування [9, с. 7; 10, с. 5].

Методично моніторинг – це проведення ряду однотипних замірів (підрахунку показників) і реєстрації даних про який-небудь об'єкт, при цьому головна інформація полягає навіть не в самих значеннях результатів, а в їхній зміні, динаміці від одного заміру (підрахунку показника) до іншого [1, с. 16; 2, с. 23].

Таким чином, моніторинг – це систематичний збір та обробка інформації, яка може бути використана для поліпшення процесу ухвалення рішення, а також опосередковано – для інформування громадськості або прямо як інструмент зворотного зв'язку з метою здійснення проектів, оцінки програм або вироблення політики. Він виконує такі організаційні функції:

виявляє стан і динаміку змін об'єктів, процесів та явищ, у відношенні яких буде вироблений план дій на майбутнє;

забезпечує зворотний зв'язок за рахунок аналізу попередніх успіхів і невдач певної політики або програми;

встановлює відповідність правилам та зобов'язанням.

Найближчий еквівалент слова «моніторинг» – відстеження. Терміни “контроль”, “нагляд”, “огляд”, які іноді застосовують як синоніми, мають дещо інше значення.

Моніторинг класифікують за достатньо великою кількістю ознак, залежно від яких, що можуть бути використані для порівняння, виділяють такі види моніторингу [1, с. 17; 2, с. 24; 9, с. 8; 10, с. 6]:

1) динамічний, коли підставою для експертизи є дані про динаміку розвитку того чи іншого об'єкта, явища або показника. Це найпростіший спосіб, який може служити аналогом експериментального плану тимчасових серій. Для відносно простих систем такого локального моніторингу може виявитися достатньо. В цьому випадку в задачах моніторингу на першому місці стоїть попередження про можливу небезпеку, а з'ясування причин має другорядний характер,

внаслідок того, що причини достатньо прозорі;

2) конкурентний, коли стимулом для аналізу є результати ідентичного обстеження інших систем. У цьому випадку моніторинг стає аналогом плану з множинними серіями випробувань. Дослідження кількох підсистем більших систем проводиться паралельно, одним інструментарієм, в один і той же час, що дає підставу зробити висновок про величину ефекту в тій або іншій підсистемі. Крім того, зазначений підхід дає можливість оцінити величину небезпеки, її критичність;

3) порівняльний, коли умовою спостереження є результати ідентичного обстеження однієї або двох систем вищого рівня. Такий випадок має специфічний для моніторингу характер і не розглядається при плануванні експериментів. Він полягає в тому, що дані щодо системи порівнюються з результатами, одержаними для системи вищого рівня. Такий підхід уможливорює врахувати більшість причин зсувів оцінок;

4) комплексний – застосовується при використанні кількох підстав для моніторингу.

Залежно від встановлених цілей виділяють наступні види моніторингу:

5) інформаційний – структуризація, накопичення й поширення інформації. Не передбачає спеціально організованого вивчення;

6) базовий (фоновий) – виявлення нових проблем і небезпек до того, як вони стануть осмисленими на рівні управління. За об'єктом моніторингу організовується постійне спостереження за допомогою періодичного вимірювання показників (індикаторів), які достатньо повно його визначають. Для реалізації цього виду моніторингу можуть бути використані будь-які з можливих підстав для порівняння. Вибір того або іншого варіанта визначатиметься цілями моніторингу і ресурсними можливостями виконавців;

7) проблемний – з'ясування закономірностей, процесів, небезпек, тобто тих проблем, які відомі та суттєві з погляду управління. Мета цього виду моніторингу – виявлення й оцінка нових небезпек. Проблемний моніторинг може бути поділений на дві складові залежно від видів управлінських задач [3, с. 21; 7, с. 19].

Проблемний функціонування – базовий моніторинг локального характеру, присвячений одній задачі або проблемі. Реалізація цього моніторингу не обмежена в часі.

Проблемний розвитку – поточні задачі розвитку і предмет вивчення цього моніторингу існує якийсь час. Після того як задача вирішена, він припиняє своє існування. При цьому кількість паралельно існуючих задач може бути достатньо великою. Основна його особливість – динамічність створення, коли задачі якості інструментарію й усієї системи моніторингу повинні вирішуватися в умовах ліміту часу.

Слід зазначити, що моніторинг став самостійним напрямом управлінської діяльності, де відбувається інтеграція вимірювань, досліджень, експерименту та управління. Моніторингова система набула цілісного характеру.

Методологічними засадами моніторингу є:

комплексний підхід до вирішення задачі моніторингу стану об'єкта. Широкий спектр підтримуваного устаткування і досвід розв'язання різнотипних завдань дає змогу розв'язувати завдання моніторингу об'єкта в цілому, а не тільки окремих його елементів;

орієнтація на замовника. Високий рівень адаптованості й масштабність системи уможливають підібрати найефективніше рішення для кожного конкретного завдання.

Моніторинг – складне та неоднозначне явище, він використовується в різних сферах і з різними цілями, але при цьому має загальні характеристики й властивості. Разом із тим ступінь вивченості та інтенсивність використання його в окремих галузях неоднакові. Найбільший розвиток теорія і практика використання моніторингу одержали в соціології та екології.

Можна говорити про певний рівень зрілості у розв'язанні проблем моніторингу як на прикладному, так і теоретичному рівнях в економіці. Тут поняття моніторингу визначене та приймається більшістю наукового співтовариства, статус закріплений на законодавчому рівні. Досить глибоко опрацьовано його методологічний апарат, створені засоби вимірювання, адекватні поставленим завданням, існує налагоджена система реалізації моніторингу, що включає в себе збір,

обробку, зберігання й надання одержуваної інформації менеджменту різних рівнів.

Отже, основне призначення практичного застосування моніторингу – це інформаційне забезпечення управління. Відтак тільки через управління, а точніше, через його функції, слід підходити до розкриття суті моніторингу.

Функції управління – це види цілеспрямованої діяльності щодо керованого об'єкта, зумовлені кооперацією і поділом праці серед управлінського персоналу. Тобто це види управлінської діяльності, які забезпечують формування способів управлінського впливу.

Зазначені функції відображають зміст управлінської діяльності на всіх рівнях, оскільки технологія управління підприємством є безперервним, послідовним, цілеспрямованим, стійким, динамічним та водночас мінливим процесом, який має циклічний характер і на них базується.

Аналіз поглядів окремих учених [3, с. 21; 6, с. 352; 7, с. 19] показує, що нині продовжуються дискусії щодо визначення кількості основних управлінських функцій (виділяють від 4 до 55). Досить часто ці функції помилково ототожнюють із стадіями їх реалізації.

Чітко зрозуміти зазначені функції дає змогу підхід, запропонований відомим економістом, професором В. К. Савчуком [6, с. 350–353], змістовну характеристику якого можна подати у вигляді матриці, що в підметі містить види діяльності підприємства: постачальницько-заготівельна, виробничо-технологічна, маркетингово-збутова, а в присудку – функції управління та стадії їх реалізації: планова – цілі й стратегія, варіанти рішень, прийняття рішень; організаційна – організаційні передумови, стимулювання, активізація; керівництва – регулювання, координація, стабілізація; облікова – інформація, контроль, формалізація; аналітична – розпізнавання, діагноз, прогноз.

Повертаючись до наведеного нами визначення моніторингу комплекс наукових, технічних, технологічних, організаційних та інших засобів, які забезпечують спеціально організоване систематичне спостереження за станом і тенденціями розвитку об'єктів, процесів, явищ із метою їх контролю, оцінки

– (виявлення відповідності бажаному результату чи вихідному становищу) – (або прогнозування), та методичних засад його здійснення (збір, зберігання, обробка й поширення одержуваної інформації, яка може бути використана для поліпшення процесу ухвалення рішення), можна зробити висновок, що моніторинг пов'язаний з кожною функцією управління. Проте за змістом стадій їх реалізації частково відповідає функції обліку та повністю – аналізу.

Так, порівняння зі стадіями реалізації обліку сутнісної характеристики моніторингу показує, що останній використовує інформацію й забезпечує контроль її достовірності, проте формалізація даних моніторингового процесу не регламентована нормативно-правовими актами (ніхто не зобов'язує дослідника розносити інформацію по рахунках чи складати встановлені форми звітності). Щодо стадій реалізації аналізу, то відзначаємо тотожність їх змісту з моніторинговими процедурами. Звідси робимо висновок, що моніторинг як процес може використовувати методи обліку чи спиратися на його дані, однак завжди буде дослідженням, основною ознакою якого залишатиметься аналітичність. Отже, моніторинг будь-якого об'єкта, процесу чи явища аргументовано можна називати аналітичним (прикметник «аналітичний» означає той, що ґрунтується на застосуванні аналізу, осмислений).

Таким чином, твердження, що аналітичний моніторинг як інструмент є складовою частиною організаційно-економічного меха-

нізму функціонування інформаційно-аналітичної системи управління діяльністю підприємств, доведено. Адже аналітичний моніторинг – це не просто відстежування, інформація не накопичується заради обсягу, вона за підсумками спостереження збирається, обробляється (осмислюється), зберігається і надається користувачам для ухвалення рішень, тобто відбуваються динамічні зміни в інформаційно-аналітичній системі, яка, функціонуючи, здійснює сервісне забезпечення управління.

Висновки. Під аналітичним моніторингом розуміють безперервний процес збору й аналізу інформації про значення діагностичних параметрів об'єкта дослідження. Це означає, що, по-перше, аналітичний моніторинг як інструмент є способом регулярної фіксації стану його процесів, при цьому він формує інформаційну базу для розробки управлінських рішень, а, по-друге, зібрані дані аналітично обробляються (осмислюються), що є передумовою прийняття і подальшої реалізації таких рішень. Обидві зазначені функції забезпечують формування та динамічні перетворення інформаційно-аналітичної системи управління, що дає змогу зробити науково обґрунтований висновок про інструментально-цільове призначення аналітичного моніторингу як організаційно-економічного механізму функціонування зазначеної системи у векторі стратегічного орієнтування на забезпечення сталого розвитку діяльності підприємства.

Список використаних джерел

1. *Галіцин В.К.* Системи моніторингу : моногр. / В.К. Галіцин. – К. : КНЕУ, 2000. – 232 с.
2. *Грищенко О.В.* Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия : учеб. пособ. / О.В. Грищенко. – Таганрог : Изд-во ТРТУ, 2000. – 112 с.
3. Економічний аналіз : навч. посіб. / [Болюх М.А., Бурчевський В.З., Горбатов М.І. та ін.] ; за ред. М.Г. Чумаченка. [2-ге вид.]. – К. : КНЕУ, 2003. – 556 с.
4. *Корінько М.Д.* Контроль та аналіз діяльності суб'єктів господарювання в умовах її диверсифікації : теорія, методологія, організація / М.Д. Корінько. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2007. – 430 с.
5. Практичний словник синонімів української мови / [авт.-укл. Караванський С.]. – К. : «Українська книга», 2004. – 448 с.
6. *Савчук В.К.* Аналитический менеджмент / В.К. Савчук // Развитие бухгалтерского учета и контроля в контексте европейской интеграции. – Житомир – Краматорск : ЧП «Рута». – 2005. – 588 с.
7. *Чупров С.В.* Методы и технология мониторинга устойчивости промышленных предприятий / С.В. Чупров, А.Б. Каневский. – Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2006. – 204 с.
8. *Яковлева А.М.* Сучасний тлумачний словник української мови / А.М. Яковлева, Т.М. Афонська. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. – 672 с.
9. *Lehrer P.M.* Principles and Practice of Management / P.M. Lehrer, R.L. Woolfolk – New York : Guilford, 2007. – 134 p.
10. *Takayama T.* Analysis / T. Takayama. – Amsterdam : North-Holland, 1986. – 195 p.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2012 р.

* * *